

Прадід Ю.Ф ПРО ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ЗАКОН І ЗАКОНОДАВСТВО

При знайомстві з новинками юридичної літератури, а іноді й з нормативно-правовими актами, привертають увагу факти доволі вільного поводження учених-юристів, творців нормативно-правових актів із використанням юридичної термінології, що в кінцевому результаті призводить до негативних наслідків. Наочно демонструє сказане А.Б. Венгеров, цитуючи п. 1 ст. 120 Конституції Російської Федерації 1993 р.: “Судді незалежні і підкоряються тільки Конституції Російської Федерації та федеральному закону”. “Але тоді виникає запитання, – пише далі вчений, – а чому суддя не має підкорятися закону, прийнятому суб’єктом федерації, іншим джерелам права?” [1, с. 408-409].

Подібні помилки, на жаль, трапляються і в українських нормативно-правових актах. Висновок зі сказаного впливає один: треба більше уваги приділяти теоретичним і практичним проблемам використання юридичної термінології як ученим, юристам та лінгвістам, так і творцям нормативно-правових актів. Проект будь-якого закону, на нашу думку, має пройти всебічну лінгвістичну експертизу фахівців вищої кваліфікації. На розв’язання цього актуального питання й спрямовані укази Президента України “Про положення про Комітет законодавчих ініціатив при Президентові України, про Українську кодифікаційну комісію і про Українську комісію з питань правничої термінології” від 23 серпня 1995 р. [2, с. 208-214] та “Про Раду з питань мовної політики” від 24 лютого 1997 р. [2, с. 201-202].

В одній із наших попередніх публікацій мова йшла про зміст понять і значення термінів **державна та офіційна мова** [3]. Предметом уваги пропонованої статті є зміст понять та значення термінів **закон і законодавство**.

Найперше, на наш погляд, слід диференціювати поняття **закон, законодавство** і терміни, які вживаються на позначення цих понять. Ні в якому разі не можна ставити між ними знак рівності, адже загальновідомо, що спочатку виникає поняття, а вже потім воно позначається певним терміном. Зміст понять розкривають словники енциклопедичного спрямування, а значення термінів, які позначають ці поняття, репрезентуються в термінологічних, а почасти й у тлумачних словниках.

Спочатку про поняття **закон**, яке, як не раз зазначали вчені-юристи, обґрунтовується в науці протягом кількох тисячоліть. Був час, коли в поняття **закон** включалися всі джерела права або ж якогось одного з них. У ХІХ ст. пропонувалося навіть розрізняти формальний (прийнятий за встановленою процедурою законодавчим органом) та матеріальний (як синонім до терміна **джерело права**) закони [4].

Яким змістом наповнюється поняття **закон** у сучасній юридичній науці? Почнемо з юридичних енциклопедичних видань. В “Юридической энциклопедии”, укладачами якої є Л.В. Тихомирова і М.Ю. Тихомиров, подається таке визначення поняття **закон**: “Закон – нормативний акт, прийнятий вищим представницьким органом державної влади або безпосереднім волевиявленням населення, який регулює найважливіші суспільні відношення” [5, с. 164]. Подібне визначення знаходимо і в “Юридическом энциклопедическом словаре», де хіба що слово **нормативний** замінено словом **юридичний** [6, с. 128], підручниках «Теория государства и права» А.Ф. Черданцева [7, с. 220], за ред. В.М. Корельського і В.Д. Первалова [8, с. 306] та ін. В.В. Лазарев і С.В. Липень визначають закон як “нормативно-правовий акт, що приймається в особливому порядку щодо найважливіших питань суспільного та державного життя і наділений вищою юридичною силою” [9, с. 237].

Майже всі визначення терміна **закон**, на нашу думку, у тій чи іншій мірі є неповними і потребують певних уточнень. Щодо закону, то треба вживати термін **нормативно-правовий акт**, а не **нормативний** чи **юридичний акт**. Подібне твердження аргументується наступними положеннями. Нормативні акти можуть вміщувати не правові, а, скажімо, технічні норми, як, наприклад, правила користування мобільним телефоном. Юридичним (правовим) актом вважається, приміром, наказ керівника установи про накладення дисциплінарного стягнення на працівника за прогул, хоч він (цей наказ) і не містить норм права.

Ще одне принципове зауваження. Не обов’язково при визначенні поняття закон додавати: «або схвалений на всенародному референдумі», оскільки результати референдуму не можуть набути сили закону, якщо вони не затверджені постановою Верховної Ради України.

Таким чином, під законом пропонується розуміти нормативно-правовий акт, прийнятий найвищим органом державної влади, який регулює найважливіші суспільні відносини і має вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Тепер звернемо увагу на тлумачення значення терміна **закон** у лінгвістичних словниках. Одразу зазначимо, що, на жаль, в україністиці досі не створено тлумачного словника юридичних термінів, а тому скористаємося російським виданням – “Большим юридическим словарем” [10], який, до речі, укладений не мовознавцями, а фахівцями-юристами.

Кілька слів про цю важливу і потрібну працю, в якій подається тлумачення біля 6000 термінів, відомих сьогодні юридичній науці та законодавчій практиці. У передмові до цієї праці автори зазначають: “Пропонований увазі читачів “Большой юридический словарь” є першим виданням подібного зразка у вітчизняній практиці, включаючи радянський і дожовтневий періоди. Такий словник служить найперше юристам-професіоналам, які стикаються з проблемою правильного підбору і тлумачення термінів, *на відміну від наших енциклопедій, які фактично є настільною домашньою книгою для неюристів* (курсив Ю.П.)” [10, с. У]. З останнім твердженням укладачів словника важко погодитися. Навпаки “книгою для

неюрислів” є термінологічні словники, де подаються значення термінів, а “настільною книгою для юристів-професіоналів” якраз і мають бути словники енциклопедичного спрямування. Це не виключає можливості укладання, скажімо, “Юридичного енциклопедичного словника для школяра” чи “Юридичного енциклопедичного словника: Трудове право”, які могли б бути орієнтовані на конкретну категорію читачів.

Однак повернемося до тлумачення значення терміна **закон** у “Большом юридическом словаре”. “Закон – юридичний акт, прийнятий вищим представницьким органом державної влади або ж безпосереднім волевиявленням населення (напр., у порядку референдуму), який регулює, як правило, найважливіші суспільні відношення”, – вважають творці цього видання [10, с. 210].

Загальною мовні тлумачні словники української та російської мов вирізняють п’ять значень слова **закон**, з яких одне значення тлумачить термін **закон**: “Закон – встановлене найвищим органом державної влади загальнообов’язкове правило, яке має найвищу юридичну силу” [11, с. 154]; “Закон – нормативний акт, постанова вищого органу державної влади, прийнятий в установленому порядку і який має юридичну силу” [12, с. 327].

Таким чином, враховуючи досвід лексикографічної практики української та російської мов останніх років, значення терміна **закон** можна визначати так: закон – юридичний акт, прийнятий найвищим органом державної влади.

Тепер про зміст поняття та значення терміна **законодавство**. Насамперед спробуємо проаналізувати, як визначається поняття **законодавство** в юридичній літературі. В.О. Котюк вважає, що під законодавством слід розуміти тільки сукупність законів, прийнятих найвищим законодавчим органом країни [13, с. 59]. Іноді зміст поняття **законодавство** значно розширюється, коли в нього включаються не лише закони, а й підзаконні нормативно-правові акти – акти, прийняті компетентними державними органами чи уповноваженими державою іншими суб’єктами на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання. “Законодавство – сукупність правових норм, що регулюють суспільні відношення загалом або один із видів суспільних відносин (цивільне законодавство, кримінальне законодавство тощо)”, – так визначають це поняття автори “Юридического энциклопедического словаря” [6, с. 130].

Таким чином, у поняття **законодавство** можна включати тільки закони, у т.ч. й міжнародні договори, ратифіковані вищим законодавчим органом держави, або ж закони і підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в державі. У цьому випадку один і той же термін уживається на позначення двох близьких, але все ж таки різних за змістом понять.

Тепер про термін **законодавство**, який широко використовується в сучасній юридичній науці та практиці переважно в значенні сукупність законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелом певної галузі права. Разом з тим ученим та законодавцям варто взяти до уваги тезу Н.С. Соколової про те, що термін **законодавство** “належить до спеціальних юридичних термінів, які мають точно і недвозначно відображати зміст понять, що ними позначаються” [14, с. 178].

Термін **законодавство** використовується і в ст. 9, 118, п. 2 “Перехідних положень” Конституції України, але значення його не розкривається. У “Большом юридическом словаре” читаємо: “Законодавство – сукупність правових норм, що регулюють суспільні відношення загалом або один із видів суспільних відносин (цивільне законодавство, кримінальне законодавство тощо)” [10, с. 212]. Як бачимо, воно абсолютно не відрізняється від визначення змісту поняття **законодавство** в “Юридическом энциклопедическом словаре”.

А яке значення терміна **законодавство** за тлумачним словниками? У “Словнику української мови” законодавство визначається як “сукупність усіх законів, що діють в якій-небудь державі” [11, с. 156], “Большом толковом словаре русского языка” – як “сукупність, звід законів якоїсь країни або якоїсь галузі права” [12, с. 328].

Іноді значення того чи іншого юридичного терміна має для багатьох людей доленосне значення, як, приміром, це трапилося і з терміном **законодавство**. 9 липня 1998 р. Конституційний Суд України за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України, за яким сфера застосування контрактної форми трудового договору визначається законодавством (справу про тлумачення терміна “законодавство”). “Київська міська рада професійних спілок вважає, – говориться в рішенні Конституційного Суду України, – що поняттям “законодавство” охоплюються лише закони, а тому тільки ними повинна встановлюватися сфера застосування контракту. На практиці контрактна форма трудового договору часто впроваджується підзаконними актами, чим, на думку суб’єкта звернення, порушуються конституційні права громадян на працю” [14, с. 774]. У цьому випадку, робить висновок Конституційний Суд України, треба брати до уваги як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, що є складовою частиною законодавства України, а також чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Отже, враховуючи вище викладені міркування, пропонується таке визначення терміна **законодавство** для лінгвістичних, загальною мовних і термінологічних, словників: законодавство – сукупність чинних законів держави або окремої галузі права (цивільне законодавство, трудове законодавство тощо).

Таким чином, нами здійснена спроба на прикладі описання змісту понять і значення термінів **закон** та **законодавство** показати актуальність подібної проблематики для сучасної юридичної науки і практики,

бо, як справедливо зауважує А.Б. Венгерів, визначення юридичних “понять - це не якась казуїстика чи схоластика, а, навпаки, надзвичайно важлива наукова і практична справа, якщо згадати, що за всім цим стоять живі люди, їх діяльність, благополуччя, а іноді й життя” [1, с. 407].

Література

1. Венгерів А.Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. - М.: Новый Юрист, 1998. - 624 с.
2. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1999. - № 8. - 413 с.
3. Прадід Ю.Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній науці // Вісник Національного університету внутрішніх справ. - 2001. - № 16. - С. 124-138.
4. Дет. про історичну еволюцію поняття **закон** див: Муромцев Г.Н. Закон // Теория права и государства: Учебник для вузов / Под ред. проф. Г.Н. Манова. - М.: БЕК, 1996. - С. 149-158.
5. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. - М., 1997. - 526 с.
6. Юридический энциклопедический словарь. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 450 с.
7. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт, 2001. - 432 с.
8. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. - М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999. - 560 с.
9. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: Учебник. - М.: Спарк, 1998. - 448 с.
10. Большой юридический словарь. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 790 с.
11. Словник української мови: В 11 т. - К.: Наукова думка, 1970-1980. - Т. 3.
12. Большой толковый словарь русского языка. - СПб: Норинт, 2000. - 1536 с.
13. Котюк В.О. Теория права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. факультетів, вузів. - К.: Вентурі, 1996. - 208 с.
14. Соколова Н.С. Система законодательства и виды нормативно-правовых актов // Теория права и государства: Учебник для вузов / Под ред. проф. Г.Н. Манова. - М.: БЕК, 1996. - С. 178-199.
15. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. (справа про застосування української мови) // Конституційне законодавство України: Законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення. - К.: Атіка, 2000. - С. 858-862.